

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Лапечук П. І.,

*провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва АПрН України*

Попович Т. Г.,

*науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва АПрН України*

Захист майнових прав фізичних і юридичних осіб у сфері охорони довкілля та використання природних ресурсів має декілька аспектів.

З одного боку, це втрата природних ресурсів чи погіршення їх якості за рахунок дії тих чи інших природних явищ (водна чи вітрова ерозія, затоплення, підтоплення, засолення ґрунтів, пожежі тощо); виснаження їх в результаті екстенсивного, нерационального використання.

З іншого боку, – це забруднення, засмічення об'єктів природного середовища, що призводить якщо і не до втрати майна, то унеможливує нормальне використання природних ресурсів, вимагає значних матеріальних витрат на їх відновлення, приведення у нормальний стан для подальшого безпечного та ефективного господарського та іншого використання.

Третім, не менш важливим, а може навіть більш соціально загрозованим є аспект, пов'язаний із захистом майнових прав фізичних осіб, який стосується негативного впливу забрудненого навколишнього середовища на життя та здоров'я людини. Адже, наприклад, коли громадянин вживає забруднену воду та/чи дихає забрудненим повітрям, то він, по-перше, вимушений нести матеріальні витрати для придбання відповідних пристроїв з її очищення, по друге, – несе матеріальні витрати на поліпшення свого здоров'я від споживання забрудненої води та продуктів харчування, дихання забрудненим повітрям.

Крім того, фізична чи юридична особа може понести значні майнові збитки від шкідливих викидів у атмосферу за рахунок повної втрати врожаю чи його частини, загибелі лісових, фруктових та інших зелених насаджень, погіршення якості продукції.

Якщо і в Конституції України, і в цілому у нормах екологічного законодавства захист майнових прав врегульовано більш-менш повною мірою, то майнові права щодо охорони здоров'я людини, які, зокрема, віднесено до немайнових, носять лише декларативний характер.

Як зазначає Р. О. Стефанчук, з'ясування правової природи та змісту права на здоров'я неможливе без вирішення питання щодо об'єкта даного права. На сьогодні пануючою є думка, що об'єктом права на здоров'я є немайнове благо «здоров'я фізичної особи» [1, 324]. Водночас, попри ніби зовнішню простоту даного питання, слід зауважити, що на сьогодні фактично не існує чіткого та здатного до юридичного застосування поняття «здоров'я», тобто поняття «здоров'я фізичної особи» саме як немайнового блага. Крім такого загального розуміння термін-поняття «здоров'я» має ще й своє спеціально-правове значення, в якому воно і виступає як певний об'єкт відповідних правовідносин [1, 324–325]. Це необхідно за декількох основних обста-

вин. Насамперед, таке розуміння дасть можливість розглядати «здоров'я» не просто як загально філософський субстрат, а, в першу чергу, як спеціальний об'єкт відповідних суспільних відносин. По-друге, такий підхід дасть можливість розглядати здоров'я як певну соціальну цінність, яка попри загальний характер має конкретну юридичну природу. По-третє, вказане значення здоров'я визначить і його спеціально-галузеву (цивільно-правову) належність до категорії особистих немайнових благ, що робить вказану категорію такою, що набуває ознак юридичної байдужості.

Погоджуючись з першими двома тезами, вважаємо, що третя теза несе дискусійний характер.

Коли той чи інший товаровиробник в результаті своєї виробничої діяльності, застосовуючи застарілі, малоефективні, багатовідхідні технології, забруднює і виснажує земельні, водні, лісові ресурси, надра, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ, що належать громадянинові на праві власності, загального чи спеціального користування, він забруднює оточуюче середовище, тим самим порушує майнові права цього громадянина на природні ресурси та охорону здоров'я. Ще раз підкреслимо, що на відновлення порушеного здоров'я кожна особа несе значні матеріальні витрати, причому в суді практично неможливо довести, що погіршення здоров'я пов'язане з тим чи іншим випадком забруднення довкілля.

Тим більше, що той же Р. О. Стефанчук, аналізуючи різні обставини щодо визначення поняття здоров'я людини, зазначає, що «якщо таке благо як здоров'я може бути динамічним змінам та диференціюватися залежно від факторів, що впливають на стан життєдіяльності організму, то воно, відповідно, піддається також і вимірюванню (оцінці) за різними показниками» [1, 326]. На нашу думку, ця дуже правильна та актуальна тема (яка, на жаль, не знайшла подальшого розвитку у зазначеній монографії) заслуговує на подальше поглиблене вивчення стосовно охорони довкілля і переосмислення поняття «немайнове» і «майнове» право у цій сфері щодо здоров'я людини.

Захист майнових прав при забрудненні довкілля в Україні – це, в першу чергу, конституційне право людини і громадянина. Статтею 50 Конституції України чітко визначено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Стаття 116 Конституції України зобов'язує Уряд країни забезпечувати проведення політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

Відповідно до ч. 4 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» підпри-

ємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України [2].

Особливістю застосування цивільної відповідальності є те, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, не обхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Шкода, заподіяна довікілью у зв'язку з виконанням угоди про розподіл продукції, підлягає відшкодуванню відповідно до вимог ст. 29 Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [3]. Зокрема, така шкода підлягає відшкодуванню (компенсації) в повному обсязі за рахунок інвестора, незалежно від плати за забруднення довкілля та погіршення якості природних ресурсів. Інвестор звільняється від відшкодування шкоди, заподіяної довікілью, тільки якщо доведе, що шкода заподіяна внаслідок стихійних природних явищ або навмисних дій потерпілих.

Конституційні вимоги щодо безпечного для життя і здоров'я довкілля в повному обсязі знайшли своє відтворення у Цивільному кодексі України [4]. Так, відповідно до положень ст. 293 фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення. Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту). Фізична особа має право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо.

Статтею 394 Цивільного кодексу України передбачено, що власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі.

За загальним правилом застосування до винних осіб кримінальної або адміністративної відповідальності не

звільняє їх від відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Ця шкода характеризується як загальними ознаками «шкоди», так і особливими, які властиві лише екологічній шкоді. Загальне визначення шкоди зводиться до віднесення до неї будь-якого знецінення, погіршення, зменшення, знищення блага, що охороняється законом, або ж до розуміння її як несприятливих наслідків, що виникають у результаті порушення майнових або особистих немайнових прав потерпілого. Відповідно до цього визначається й екологічна шкода як сукупність негативних змін у якості та структурі навколишнього природного середовища або його окремих елементів: псування, знищення, руйнування об'єктів природи, порушення екологічних зв'язків і систем, загальне погіршення стану природного середовища тощо.

На думку В. М. Комарницького, В. І Шевченко, С. В. Слькіна, одним із найбільш дискусійних є питання про структуру екологічної шкоди [5, 213–215]. Так, вони наводять думку В. Л. Мунтяна про те, що шкода, заподіяна природним об'єктам, поділяється на дві самостійні частини. Перша частина складається з вартості матеріально-грошових затрат на природоохоронні заходи на відновлення порушеного стану природи. Друга частина шкоди включає втрати в природному середовищі, що стали результатом виключення життєво важливих функцій окремих його елементів або комплексів. Такі втрати, будучи невідновлювальними, відносно невідновлювальними або важковідновлювальними, не мають грошової оцінки. Як зазначає В. Л. Мунтян, ця шкода дістала назву екологічної на відміну від економічної, яка може бути виражена в грошовій оцінці [6].

Розвиваючи зазначену концепцію, В. В. Петров також вважав, що шкода, заподіяна порушенням екологічного законодавства, поділяється на економічну й екологічну. Економічна виявляється в загибелі, пошкодженні, знищенні матеріальних цінностей, у неотриманні доходів від використання природного об'єкта, а екологічна – у виснаженні природного середовища, порушенні його екологічних зв'язків [7]. На думку В. В. Петрова, на відміну від економічної шкоди, що виявляється у вартості втрат матеріальних цінностей і передбачуваних доходів, екологічна шкода являє собою складне структурне утворення, що має дві самостійні частини: вартість матеріально-грошових витрат, що використовувалися на охорону природного об'єкта, якому заподіяна шкода, витрат на відновлення порушеного стану природного середовища тощо; вартість екологічних втрат природного середовища, що виникли внаслідок повного чи часткового відключення виконуваної нею життєзабезпечуючих функцій. Такі втрати поділяються на відновлювальні в результаті господарської діяльності, відносно невідновлювальні, коли відновлення природних об'єктів пов'язане з тривалими строками (відновлення лісової рослинності), невідновлювальні.

Удосконалюючи цю концепцію, Е. М. Жевлаков виділяв «шкоду екологічну та шкоду антропологічну, а також економічну шкоду, що заподіюється матеріальним інтересам природокористувачів» [8].

Свою думку на зазначене питання має С. Б. Гавриш.

Він робить акцент на наслідках шкоди, що поєднує у собі різні види збитків – природі, людині, економічним структурам. Відповідно до цього виділяється збиток біологічний (збиток екосистем, природному середовищу), який є первинним, а також особистий збиток (збиток життю і здоров'ю людини), економічний збиток (матеріальній сфері життя людей) [9].

По суті, усі зазначені оцінки шкоди, що заподіюється навколишньому природному середовищу, відрізняються між собою, головним чином, ступенем диференціації наслідків цієї шкоди. При цьому всі вони збігаються у тому, що оцінка даного роду шкоди має бути комплексною, урахувати всі аспекти її впливу на стан довкілля, людину безпосередньо, матеріальні інтереси природокористувачів.

З огляду на зазначене можна виділити такі ключові моменти оцінки та відшкодування шкоди, що заподіюється порушеннями екологічного законодавства.

Найбільш значущими є екологічні наслідки шкоди, що завдається навколишньому природному середовищу. Наприклад, знищення чи пошкодження лісових культур на значних площах лісу негативно впливає на лісові екосистеми, на виконання лісами кліматорегулюючих, водоохоронних та інших функцій. Унаслідок цього можуть погіршуватися екологічні умови життєдіяльності людини, погіршуватися стан інших об'єктів природи.

Відшкодуванню підлягає лише та шкода, що піддається обрахуванню та вираженню або в натуральних, або у вартісних показниках. З урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоду, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати збитки у повному обсязі (ч. 1 ст. 1192 Цивільного кодексу України).

Відшкодування в натурі шкоди полягає в тому, що винна особа зобов'язана власними силами й засобами усунути негативні наслідки заподіяної шкоди (здійснити лісонасадження, рекультивацию землі тощо). Проте покладання на правопорушника обов'язку щодо відшкодування шкоди в натурі можливе лише в тому випадку, коли він має відповідну кваліфікацію, досвід, матеріально-технічну базу для здійснення відповідних природовідновлювальних робіт, або ж зазначені умови не мають значення в тих чи інших випадках (наприклад, при відновленні лісгосподарських знаків).

Якщо правопорушника не можна зобов'язати відшкодувати шкоду в натурі, то на нього покладається відшкодування збитків у повному обсязі (компенсація збитків). При обрахуванні обсягу відшкодування слід урахувати: невикористані витрати матеріальних засобів і праці, що раніше вкладені у природний об'єкт (земельну ділянку, ліс, водний об'єкт), витрати на відтворення природних ресурсів (риби, лісу, джерел водопостачання тощо), а також не отримані природокористувачами доходи.

Важливу роль в обрахуванні обсягу відшкодування виконують спеціальні такси, їх використання зумовлено складністю вирахування втрат, викликаних знищенням або пошкодженням лісу й інших природних ресурсів, необхідністю забезпечувати однаковість відшкодування шкоди у типових випадках. Як правило, такі

такси затверджуються Постановою Кабінету Міністрів України [10].

Такси для обчислення розміру компенсації за шкоду, заподіяну знищенням чи пошкодженням рослин з числа видів, занесених до Червоної книги України, Європейського червоного списку тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі, і знищенням їх місцезростання, визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.1993 р. № 399 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16.03.1999 р. № 398) [11]. Для цих видів рослин передбачені більш значні розміри стягнень за заподіяну їм шкоду.

Постановами Кабінету Міністрів України затверджені також такси для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних унаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України [12], такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [13], такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів [14] та інші.

Щоб захистити майнові права в результаті забруднення навколишнього природного середовища, виснаження та погіршення якості природних ресурсів та зменшення негативного впливу шкідливих речовин на здоров'я людини в Україні створено цілу систему нормативно-правових актів, спрямованих на поліпшення екологічного стану.

Підсумовуючи поданий матеріал, слід зауважити, що до цього часу захист майнових прав в екологічній сфері не повною мірою врегульовано у законодавстві України, у тому числі Цивільному та Господарському кодексах України, причому ні земля, ні інші природні ресурси, які мають вартість і можуть підлягати купівлі-продажу, даруванню, обміну, спадкуванню тощо, тут чітко не віднесені до майна, не говорячи вже про майнові правовідносини, що складаються у процесі забруднення довкілля та/чи погіршення якості природних ресурсів України.

На нашу думку, цей екологічний аспект майнових прав та майнових правовідносин потребує широкого і глибокого вивчення (можливо, переосмислення) як з боку юристів (теоретиків і практиків), так і фахівців інших галузей.

Слід зазначити, що в цьому питанні ми не претедуємо на «абсолютну істину». Ця теза носить дискусійний характер і ми сподіваємося, що свої думки з цієї проблеми висловлять як вчені-юристи, так і фахівці суміжних галузей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) / Відп. ред. Я. М. Шевченко. – Хмельницький, 2007. – 626 с.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

3. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» від 14.09.1999 р. № 1039-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44. – Ст. 391.

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

5. *Екологічне право* / В. М. Комарницький, В. І. Шевченко, С. В. Єлькін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.

6. *Мунтян В. Л.* Правова охорона природи Української ССР. – К.: Вища школа, 1982. – 232 с.

7. *Екологія и право* / В. В. Петров. – М., 1981. – 224 с.

8. *Жевлаков Э. Н.* Экологические преступления: понятие, виды, проблемы ответственности. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1991. – 52 с.

9. *Гавриш С. Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. – К., 2002. – 634 с.

10. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23.07.2008 р. № 665 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56. – Ст. 1868. – С. 30.

11. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України» від 01.06.1993 р. № 399 // ЮПС «Законодавство». – Станом на 24.09.2008 р.

12. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» від 03.07.1995 р. № 484 // ЮПС «Законодавство». – Станом на 24. 09. 2008 р.

13. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» від 21.04.1998 р. № 521 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 16. – С. 55.

14. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів» від 08.04.1999 р. № 559 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 14. – С. 110.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРОКІВ ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ У ДОГОВОРАХ ПРО ПЕРЕДАННЯ МАЙНА У ТИМЧАСОВЕ КОРИСТУВАННЯ

Хашівська Н. В.,

аспірантка НДІ приватного права і підприємництва АПРН України

Договір майнового найму (оренди) належить до категорії цивільно-правових договорів про передання майна у тимчасове користування. Передання майна наймачеві не супроводжується переходом до нього права власності на це майно. Останній отримує лише право користування майном. Ця ознака відрізняє договір найму (оренди) від таких договорів як купівля-продаж, міна, позика.

Практично кожна норма Цивільного кодексу України, що визначає обов'язки суб'єктів цивільних правовідносин, одночасно встановлює час (строк, термін) виконання цих обов'язків. Наприклад, ч. 2 ст. 776 ЦК України [1] поряд із закріпленням обов'язку наймодавця провести капітальний ремонт речі, переданої у найм, встановлює і строк виконання такого обов'язку.

Строки виконання цивільних обов'язків тісно пов'язані зі строками здійснення цивільних прав. Оскільки праву суб'єкта завжди відповідає певний обов'язок, тому строк здійснення права однією особою є одночасно строком виконання обов'язку іншою особою. Суб'єктивний цивільний обов'язок у юридичній літературі розглядається як міра необхідної поведінки зобов'язаної особи для задоволення інтересів уповноваженої особи [2]. Таким чином, цивільно-правовий обов'язок можна охарактеризувати як міру належної поведінки зобов'язаної особи, якої вона повинна дотримуватися відповідно до вимог правомочного суб'єкта з метою задоволення її інтересів. Кожна зі сторін договору майнового найму повинна належним чином виконувати всі обумовлені в ньому або передбачені законом обов'язки. У разі їх порушення вони несуть майнову відповідальність чи інші правові наслідки, які можуть і не бути мірою цивільно-правової відповідальності, яка настає, зокрема, за наявності умов, передбачених законом за порушення зобов'язань.

Строки виконання цивільних обов'язків – це періоди, протягом яких зобов'язані особи повинні виконати покладені на них зобов'язання [3].

Строк виконання цивільних обов'язків, як правило, встановлюється шляхом реалізації першої можливості і тісно пов'язаний з другим елементом (можливістю) суб'єктивного права та представляє собою період, відрізок часу, протягом якого боржник повинен здійснити певні дії чи, навпаки, утриматися від їх здійснення. Цей строк може бути передбачений законом, адміністративним актом, а також договором.

У деяких посібниках з цивільного права особлива увага звертається на те, що строки здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків встановлюються в межах регулятивних, а строки захисту – в межах охоронних правовідносин [3; 4], що є досить суттєвим, оскільки призначення та використання регулятивних та охоронних строків істотно відрізняються один від одного. Регулятивними відносинами називаються правовідносини, через які здійснюється регулювання нормальних економічних відносин (власності, товарно-грошових) та особистих немайнових відносин, тобто за допомогою регулятивних відносин відбувається правомірна діяльність громадян та організацій і, звичайно, таке регулювання відбувається в межах відповідних строків.

Строки виконання цивільних обов'язків можна спостерігати як в межах абсолютних, так і в межах відносних правовідносин. Строки виконання цивільних обов'язків в межах абсолютних відносин не представляють особливого інтересу для дослідження, оскільки обов'язки в таких правовідносинах мають пасивний характер. Тому в цих відносинах їх краще визначити як строки існування цивільних обов'язків. Навпаки, у відносних правовідносинах цивільно-правові обов'язки